

EEN WERELD IN BALANS

Zorg voor de wereld vraagt om een zorgvuldig evenwicht, tussen onze inspanningen om de samenleving te verbeteren enerzijds, en de moed om kritisch naar ons eigen handelen te kijken anderzijds. Zorg voor de wereld is een acute noodzaak, zolang er kindsoldaten zijn of analfabetisme. En het is een lange termijnproject dat vraagt om een visie op de toekomst.

De wereld *out there*

Wie een spirituele ervaring wil opdoen, moet een ruimtereis maken. Astronauten die de maan bezochten, keerden terug als een heel ander mens. André Kuipers zei, na zijn verblijf van een half jaar in het internationale ruimtestation ISS, dat hij diep onder de indruk was geraakt van de kostbare grootsheid en kwetsbare nietigheid van onze planeet.

In november 2012 berichtte de NOS dat de zeespiegel in de afgelopen eeuw veel sneller is gestegen dan verwacht. De verslaggever vroeg zich af of Hilversum binnenkort aan zee zou liggen. Ik ben net oud genoeg om mij de watersnoodramp van 1953 te kunnen herinneren. Ik was twee jaar en woonde in Katwijk. Met mijn moeder bezocht ik haar moeder, die op de dijk in een dorp in de Hoekse Waard woonde. De moeder van mijn vader woonde onder aan de dijk. Zij keek op de avond voor de stormvloed naar de lucht en sprak de historische woorden: ‘Ik zal de mat maar binnenhalen. Het kon wel eens nat worden.’

Zondvloed

De mensheid is vaker getroffen door grote overstromingen. In het boek *Beresjiet* (Genesis) lezen we over de zondvloed. Noach was een rechtschapen man. Hij was in zijn tijd de enige die een voorbeeldig leven leidde, in nauwe verbondenheid met God. De aarde was verdorven en vol onrecht. Toen God zag dat de aarde door en door slecht was, en dat iedereen een verderfelijk leven leidde, zei hij tegen Noach: ‘Ik heb besloten om de aarde te vernietigen.’

In het Nabije Oosten deden vergelijkbare zondvloedverhalen de ronde. We kennen het Gilgamesj epos. In een Soemerische versie vertelt koning List dat het koningschap na de Vloed uit de hemel neerdaalde. Misschien was er sprake van een wereldwijde catastrofe, mogelijk veroorzaakt door een komeetinslag. Onderzoekers denken dat er vanuit de Perzische Golf een vloedgolf over de wijde omtrek kan zijn gespoeld. Het gaat in deze verhalen om de keuze tussen goed en kwaad.

Het begint al met Kaïn en Abel, de broederstrijd, en Kaïns zwakke verweer: ‘Ben ik mijn broeders hoeder?’ De betekenis van dit zinnetje is niet duidelijk. Eén uitleg is dat deze vraag wordt voorgelegd aan een hogere autoriteit. God maakt Kaïn duidelijk dat hij wel verantwoordelijk is voor zijn broer. Kaïn is het prototype van de mens die God aansprakelijk stelt. Hij had mij kunnen tegenhouden. God blijft echter opmerkelijk stil. Er komt geen antwoord op de vraag waarom God zijn almacht niet aanwendt om het Kwaad te stoppen.

De Tora vertelt niet wat voor verschrikkelijks de mens beging toen hij Gods toorn opwekte. De tekst spreekt in algemene termen over *chamas*, een woord dat vertaald wordt met wetteloosheid, of geweld. Volgens Toracommentator Plaut (z.l.) is *chamas* een manifestatie van een dieper liggend kwaad. Volgens een Midrasj was er sprake van een ongekende welvaart. De mens hoefde niet meer continu te werken. Hij kreeg de beschikking over vrije tijd en kwam in de verleiding om zich seksueel te buiten te gaan. Met andere woorden, excessieve rijkdom, of het verabsoluteren van materiële bezittingen, leidt tot decadentie.

Het zondvloedverhaal gaat over zonde en moraal. In Tora wordt de ramp veroorzaakt door de mens. Noach wordt uiteindelijk gered. Door hem krijgt de mensheid een tweede kans, maar er zullen voortaan wetten zijn om het menselijk gedrag te reguleren. In de Noachidische geboden staat de omgang met de natuur centraal. Een expliciet gebod wordt uitgevaardigd tegen het begaan van wreedheden jegens dieren.

De wereld van de toekomst

Een onderwerp dat de laatste tijd eveneens in de aandacht was, is de rituele slacht. De Tora besteedt veel aandacht aan de zorg voor dieren. Zij zijn geschapen op de vijfde dag. Rabbijn Jill Jacobs [My Jewish Learning.com] zegt dat het dier begrepen kan worden als een prototype voor de mens die een dag later geschapen werd. Een van Adams eerste verantwoordelijkheden is de dieren een naam te geven. Uit het verhaal van de slang kunnen we afleiden, zegt Jacobs, dat mens en dier oorspronkelijk een zelfde taal spraken. Van alle dieren die de Eeuwige gemaakt had, was de slang het sluwst. Hij vroeg Eva: is het waar dat God gezegd heeft dat jullie van geen enkele boom in de tuin mogen eten? De vrouw antwoordde, we mogen de vruchten van alle bomen eten, behalve die van de boom in het midden van de tuin. We mogen ze zelfs niet aanraken. Doen we het toch, dan zullen we sterven. Integendeel, zei de slang, God weet dat jullie dan kennis zullen hebben van goed en kwaad.

De gebeurtenis met Noach en de ark markeert een keerpunt in de relatie tussen dier en mens. Een uitleg is dat God hier concessies doet. Hij realiseert zich dat de mens een agressieve neiging in zich heeft en geeft hem toestemming om dieren te eten. Tegelijkertijd neemt God de dieren in bescherming. ‘Alles wat leeft en beweegt zal jullie tot voedsel dienen (...). Maar vlees waarin nog leven is, waar nog bloed in zit, mag je niet eten’ (Genesis 9:3-4). De Bijbel bevat tal van voorschriften over de behandeling van dieren. Zo mag men niet eten of drinken alvorens zijn dieren te hebben gevoed en gelaafd, een regel die is afgeleid van Deuteronomium 11:15: ‘En ik zal groene weiden geven voor je vee. [Daarna] zal jij er leven in overvloed.’

Mozes wordt waardig bevonden als leider en profeet vanwege zijn compassie voor dieren [Exodus Rabbah 2:2]. De Talmoed verbiedt *tsaär ba'alei chayim*, onnodige wreedheid jegens dieren. Maimonides zegt dat het niet is toegestaan een dier te kwellen door de halssnede onhandig te voltrekken. Je mag een dier voor je laten werken, maar niet excessief hard. Je mag niet slaan. Een os en een ezel hoor je niet samen voor de ploeg te zetten; zij lopen in een ongelijk tempo, dat put hen uit. Sjabbat geldt ook voor dieren. Het is toegestaan de sjabbesrust te onderbreken als een dier dreigt te verdrinken [Traktaat Shabbat 128b].

Is de rituele slacht diervriendelijk naar hedendaagse maatstaven? Joden en moslims zijn bereid daarover – na een valse start – met de samenleving te debatteren. Niet omdat dierenactivisten dat eisen, maar omdat het consistent is met onze waarden.

De schepping is goed

Zorg voor de wereld is puur eigenbelang. De Aarde is, vooralsnog, onze enige habitat. Op een dieper niveau zouden we stil moeten staan bij de vraag waarom wij hier zijn. Hoe willen wij dat onze wereld er in de toekomst uitziet?

Een universeel thema in scheppingsverhalen is dat de aarde bedekt was met een oer-oceaan, waaruit de scheppergod het leven voortbracht. De mens komt in opstand tegen de Schepper. Sedertdien worstelt hij met goed en kwaad, maar die strijd staat steeds in het perspectief van de goede afloop. Die hoop, op een rechtvaardige samenleving, op innerlijke rust en kosmische harmonie is diep verankerd in alle religies.

In Tenach komen we profeten tegen die felle kritiek leveren op maatschappelijk onrecht. Het is geen toeval dat zoveel joden actief zijn in sociale bewegingen. Hun drijvende kracht is het streven naar *tikkoen olam*, het herstel van onze beschadigde wereld. Messianisme, zoals wij dat kennen, is een nabijbels verschijnsel.¹ De verantwoordelijkheid van de priesters betreft het in stand houden van een reeds gevormde relatie tussen God en Israël. Doel van de Levitische religie is niet om aan de realiteit te ontsnappen, maar om die te bestendigen. De grondgedachte is dat de schepping goed is. Het lijkt een paradox, maar het is een kwestie van balans: waarderen wat goed is in ons leven, zonder blind te worden voor datgene wat niet goed is.

Innerlijke wereld

‘A person must liberate himself from confinement within his private concerns,’ schreef rabbi Abraham Isaac Kook in zijn boek *Lights of Holiness*. ‘This pervades his whole being so that all his thoughts focus only on his own destiny. It reduces him to the worst kind of smallness, and brings upon him endless physical and spiritual distress. It is necessary to raise a person’s thought and will and his basic preoccupations toward universality, to the inclusion of all, to the whole world, to man, to the Jewish people, to all existence.’

Verbeter de wereld en begin bij jezelf. Het klinkt als een platitude, maar er schuilt veel wijsheid in deze uitspraak. Bovendien leeft de discussie in een modern jasje nog altijd voort. Zijn wij ons brein, en ontslaat ons dat van onze eigen verantwoordelijkheid?

In de wetenschap woedde de discussie een tijdje rond de concepten *agency* (de mens kan kiezen) en *structure* (ons handelen ligt vast). Marxisten ‘geloofden’ in de vanzelfsprekende ondergang van het kapitalisme, terwijl men tegelijkertijd aan propaganda deed; als de gewone man maar wist dat hij onderdrukt werd, kwam hij in opstand. Studenten debatteerden over de vraag ‘waar je moest beginnen’, het omverwerpen van de maatschappij of mentaliteitsverandering. Jodendom kent, idealiter, geen of/of denken. Er is geen verlossing of bevrijding zolang mijn binnenwereld niet in overeenstemming is met de buitenwereld.

Misschien wel een van de belangrijkste tradities in het jodendom is *tesjoeva*, terugkeer of inkeer. *Tesjoeva* staat voor de herontdekking van het spirituele potentieel in onszelf. In ieder van ons woont een goddelijke ziel. *Tesjoeva* gaat om het openstellen van onze harten.

Als een persoon zondigt, moet hij dat opbiechten. De Tora verplicht ons tot de *widoei*, het belijden van onze zonden. Maimonides legt de nadruk op het bekennen van de overtreding. De Tora draagt ons niet op om *tesjoeva* te doen, omdat de Tora ons niet kan voorschrijven hoe we ons moeten voelen: introspectie is een modern concept. De rabbijnen wisten dat de Bijbelse God geen volledige vergeving bood. In het boek Numeri worden twaalf mannen eropuit gestuurd om het beloofde land te verkennen. Twee verspieters rapporteren: ‘Het is een buitengewoon prachtig land.’ De anderen zeiden: ‘Dit land kunnen we niet bezetten; er lopen Anakim (reuzen) rond. Dan verschijnt Gods majesteit in de Tent: ‘Ik zal dit volk straffen met een plaag.’ Mozes gaat hier tegenin met een interessant argument: als de Egyptenaren horen dat U uw eigen volk niet kunt beschermen... God antwoordt dat Hij zal vergeven, maar straft het volk door hen veertig jaar door de woestijn te laten zwerven. De rabbijnen kozen ervoor dit te negeren, en benadrukten dat God een tweede kans biedt.

Vrije wil

In zijn *Hilkhot Teshuva* [de Weg naar Inkeer] onderscheidt Maimonides verschillende niveaus van berouw. Wie een gebod heeft overtreden, hetzij opzettelijk hetzij onbewust, moet dit openlijk uitspreken: ik heb zus en zo gedaan, ik schaam mij, en ik zal het nooit weer doen.

¹ Zie mijn artikel, *Er komen beter tijden*, in *Tenachon* (12, 2012).

Het proces van *tesjoeva* is afgerond als zich een gelegenheid voordoet om dezelfde fout opnieuw te maken, maar men valt niet in herhaling. Centraal in het concept *tesjoeva* staat de vrije wil. *Tesjoeva* gaat uit van de wilskracht en de innerlijke energie om te herstellen wat we zelf kapotgemaakt hebben. Volgens Maimonides is het Gods wil dat de mens over een vrije wil beschikt. Dit is in zijn visie niet in strijd met goddelijke voorkennis.

De Israëliische filosoof Avishai Margalith komt in *The Decent Society* uit op dezelfde conclusie. Waarom zouden we de wereld verbeteren? Hij geeft drie redenen. Een negatieve overweging is dat alle mensen lijden ervaren. Dat moeten we vermijden. Het sceptische argument is dat er geen a-priori eigenschappen bestaan waardoor elk mens respect verdient. Respect is gebaseerd op conventie. Het is een gevaarlijke redenering; we kunnen 'afspreken' dat sommige mensen ongelijk zijn. Het positieve antwoord is te vinden in religies: wij zijn geschapen naar Gods beeld. Iedereen! Het betekent ook dat iedereen te alle tijde *tesjoeva* kan doen.

Mystici geloven dat elke daad, hoe nietig ook, een kosmische betekenis heeft. Zorg voor de wereld impliceert dat we ons ervoor moeten inspannen zelf als een rechtvaardige te leven.

RACHEL REEDIJK

De auteur is cultureel antropoloog, gespecialiseerd in de interreligieuze dialoog tussen Joden, Christenen en Moslims. Zij is een actief lid van de Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam.

Bron: Kroniek 2012/4